

НЕКЕ ОПАСКЕ У ВЕЗИ С РЕАЛИЗМОМ НЕКАД И САД

О реализму се много говорило, али се о њему, ипак, може још много говорити. На првом месту због тога што је то доминантан метод у њиховности и уметности. Позната ствар, но није на одмет још једном је поновити.

Примера ради узмимо уметност палеолитског човека по пећинама Француске и Шпаније. Или асирске рељефе с призорима из лова. На пример лавицу која се вуче прободена стрелама. Затим поезија, вајарство и сликарство код старих Грка. Ови последњи уметници су се уопште мало и ретко удаљавали од реализма, мада је он код њих, наравно, друкчији него што је данас овај наш, савремени реализам.

Реализам као стваралачки метод прожима, дакле, књижевност и остале уметности од античког па чак, у извесној мери, и најстаријег доба до данас, до епохе социјалистичке изградње и социјалистичког реализма.

Да је реализам основни и најважнији стваралачки метод у књижевности и другим уметностима, уверићемо се лако ако бацимо макар површан поглед на античку, грчку и римску, уметност из тзв. класичног периода (код Грка V и IV век пре н. е., код Римљана I век пре и I век н. е., од Цицерона до Тацита), на уметност ренесансе и, најзад, на раздобље критичког реализма¹⁾.

Периоди људске историје и културе, који с једне стране раздвајају а с друге повезују ове горске врхунце, обично су обележени разним другим правцима и тенденцијама, као што су реторичност (њоме је делимице била обојена грчка књижевност од IV века пре н. е. па надаље и римска књижевност од I века н. е.)²⁾, побожност (књижевност из доба феудализма)³⁾ романтизам, натурализам, симболизам (као што је био случај последњих година XIX века).

Највиши успони у светској књижевности, сликарству, вајарству и музици постигани су онда када се кроз стваралаштво попут црвене нити

¹⁾ О овоме говори и Владо Мађарић у свом чланку *Фрзгменши о кришикама реализма* (Савременик, Београд, 1958, III, стр. 326).

²⁾ Овим не тврдим да књижевност из овога доба нема истовремено и црте карактеристичне за реализам, јер је реторичност више њено формално обележје.

³⁾ Побожност је суштинско обележје једне књижевности, која је, као што је свакоме јасно и познато, била много удаљена од реализма и животног прикази вања

провлачила тежња да се стварност и живот што истинитије прикажу. А, насупрот овоме, могло би се рећи да остали правци и методи уколико више одступају од реализма утолико више означавају декаденцију (футуризам, кубизам итд.).

У том погледу поучно је упоређење између Милоске Венере и неких кипова жене у модерном кипарству. Или класичне музике са цезом. Идеал женске лепоте изражен у Милоској Венери (тачније речено Афродити), који је некад, пре двадесетак векова, инспирисао њеног творца, и нас данас задивљује и одушевљава. Међутим, на уметничким изложбама код нас и на страни често можемо видети под насловом лепотица или томе слично неке здепасте фигуре. Ту се уметничко дело удаљава од стварности. А цез према творевинама Глука, Бетовена, Вердија, Сметане изгледа као накарада спрам нормалног човека или мајмун упоређен с човеком.

Исто тако (аналогно ономе што сам мало пре рекао) може се тврдити да остварења реализма и реалистичке уметности највише надживљавају своје творце и своје доба и остају као споменици дивљења и узора у завештај будућим поколењима.

Највећа имена у области литературе — Хомер, Данте, Шекспир, Гете, Толстој — или из области ликовних уметности — Праксител, Микеланђело, Рафаело, Рембрант — па чак и музике, где се то теже опажа (Моцарт, Бетовен, Верди, Чајковски) — то су имена реалистичких стваралаца, истина с много разлика у нијансама.

Супротстављање романтизма реализму, које се често чинило, није правилно. Јер оно што је најбоље у романтизму реалистично је, мада изгледа доста необично тако се изразити. Романтизам, као и натурализам, с друге стране, по својој суштини само су извесне варијанте реализма, неуравнотеженог и претераног али ипак реализма. Један од њих хоће да јаче подвуче позитивне, а други негативне стране у животу.

Максим Горки каже на једном месту (*О литератури*, Београд, Култура, 1949, стр. 351): „Код великих уметника реализам и романтизам као да су увек сједињени”. Тим речима он свакако хоће рећи да прави и велики уметник увек успева да избегне врло потенцирани реализам, као и прави, необуздани романтизам. Значи: реализам у најбољем смислу те речи јесте метод који изражава праву стварност, али не копирану, него сасвим прерађену на уметнички начин.

У вези с овим може се тврдити да чак и класично и класицизам нису ништа друго до нека врста реализма — одмереног, усклађеног и уравнотеженог. Узмимо за пример Гетеа и Пушкина. Они су и романтичари и реалисти⁴⁾, али те њихове стране нису толико изражене у смислу претеривања. И њихов романтизам и њихов реализам некако су ублажени, хармонично усклађени, мада реализам преовлађује и код њих. Зато је најбоље Гетеа и Пушкина звати класичарима.

⁴⁾ Има још доста писаца који су у својој младости, као почетници, стварали романтичка дела (Балзак, Флобер, Горки и толики други), а касније, кад су се развили, реалистична. Међутим, обрнут случај не постоји. И то иде у прилог онима који тврде да је реализам изнад романтизма по снази свога уметничког остваривања.

Античку уметност, класичну по превасходству, познајемо највише по њеним реалистима. Само што су они реалисти своје врсте — митолошки реалисти⁵).

Код античког реализма можемо разликовати, да се тако изразим, унутрашњи и спољашњи реализам. Код Хомера, на пример, кад посматрамо ствари и појаве споља, теже може бити речи о неком реализму⁶); али ако гледамо како су људски ликови приказани с њиховим врлинама и манама, онда видимо да је и он реалиста у великој мери. Хомер чак и богове приказује као људе како у позитивном тако и у негативном погледу. Тај начин или метод приказивања ја бих назвао унутрашњим реализмом.

У хеленистичко и римско време многи грчки и римски песници као и прозни писци бегали су од политичкосоцијалних проблема, који чине тако важну страну живота, и одавали су се сликању природе, сеоског и пастирског живота, разних појава у животу приватног човека. Ако се ту не може говорити о реализму без ограничења и условности с обзиром на уско захватање проблема живота, може се бар говорити о реализму детаља, спољне стране живота. Тако би реализам нове атичке комедије, мима, римских писаца од Овидија до Плинија Млађег био поглавито спољни реализам⁷).

И овде се може ставити примедба проучаваоцима књижевности који много инсистирају на ограничениости грчке књижевности из покласичног периода. Да ли је тачно њихово устаљено гледиште да су писци хеленистичког доба мање реалисти од оних у класичном периоду због тога што кроз њихово стваралаштво провејава дух придворништва и што они сликају махом породичне односе или живот пастира и сељака?

Бацимо летимичан поглед на два највећа представника поезије из доба цветања хеленистичке културе Менандра и Теокрита. Ако они нису могли или нису смели да критикују монархију и негативне стране које су пратиле њено завођење, значи ли то да су они њене присталице? Наравно да не значи. И не само то.

Може се чак тврдити да је Менандар продубио антички, митолошки реализам с једне стране тиме што је дао ликове типичне за робовласничко друштво из његовог доба⁸), а с друге стране тиме што је изразио неке

⁵) Совјетски теоретичар књижевности Л. И. Тимофејев први је, како изгледа, дао такво обележје античкој књижевности (уп. чланак Анице Савић — Ребац *Неколико речи о проблему класичног*, Зборник радова Института за проучавање књижевности, САН, књ. I, Београд, 1951, стр. 6). „Тимофејев — каже она — узима као основну црту античких књижевности антички реализам”. Затим додаје: „У античком стварању увек је био важан елеменат типског, а типско је, по речима Максима Горког, битан елеменат правог реализма”.

⁶) Па ипак и код њега има понешто што се може убројати у спољни реализам. То су ратни призори, описи двобоја и борби, прикази убијања и рањавања, који су често представљени сасвим реалистички, скоро као у модерном роману.

⁷) Кажем поглавито, јер се и овде може наићи на појаве с обележјем унутрашњег реализма.

⁸) У старој грчкој књижевности најмоћнији ствараоци људских ликова („карактера”) били су Хомер („људи бољи од просечних”) и Менандар („обични људи”).

напредне идеје које су обузимале велике умове тога времена, на пример о положају жене, деце, робова, о проблему васпитања.

Ни став идилличара Теокрита није мање позитиван. Ако он приказује живот ситних људи ван оквира званичног друштва, а само ређе и изузетно опева владаре и владајуће друштво, зар то није доказ да он иде корак напред и да ондашњу књижевност обогаћује новим страницама, страницама реализма?

О унутрашњем, суштинском реализму позабавио се Иван Лерик у свом чланку *Нека ишњања реализма* (Савременик, Београд, 1958, X). Он ту каже (стр. 355): „Велика дела реалистичке школе велика су по својој унутрашњем реализму, по својој унутрашњој истинитости, која се огледа... у дубокој и оживљеној интимној повезаности догађаја и стања како их је уметник доживео односно... оживео до те мере да ту његову стварност осећамо као своју и могућу. Сва велика дела... увек су била у својој унутрашњости реалистички истинита, чак и онда кад су својом условљеном формом била нереалистичка или антиреалистичка”. Али одвајање унутрашњег од спољашњег реализма изгледа помало вештачко. Можда би било правилније говорити о већом или мањем степену реализма односно животности приказивања.

Тако стоји ствар с обзиром на суштину реализма. А с обзиром на начин приказивања стварности у уметничком делу антички реализам показује две варијанте. У том погледу дају нам повод за разлагање ове поставке чувене Аристотелове речи у *Поетици* (гл. 25): „... као што је Софокле изјавио да он показује људе онакве какви треба да буду, а Еурипид онакве какви јесу”⁹⁾.

Но да ли из ових Аристотелових речи треба изводити закључак да су уметници као што је Софокле романтичари? Не, то се не може рећи. Да није израз идеализам добио своје особито значење у филозофији, такве уметнике би пре требало назвати идеалистима, тј. уметницима који приказују стварност лепше него што је она одиста, односно идеалније. Тако код старих Грка имамо на једној страни, поред Софокла, Фидију, а на другој, поред Еурипида, Пракситела, Скопаса, Лисипа, Апела.

На ово излагање могу се надовезати друге Аристотелове речи, начин приказивања у уметности онога што се десило и онога што се могло десити: „Није песников задатак да износи оно што се истински догодило, него оно што се могло догодити и што је могуће по законима вероватности или нужности. Историчар и песник не разликују се по томе што први пише у прози, а други у стиховима — јер би се и дела Херо-

⁹⁾ Додуше, на основу једног места у истом делу (гл. 2) могло би се рећи да Аристотел има у виду чак и три начина приказивања: „Песници подражавају људе који су или бољи од нас оваквих какви смо, или гори, или нама слични. То исто налазимо код сликара”. Било би претерано из горњих речи изводити закључак да је Аристотел разликовао три метода приказивања, који су се испољили тек у новије време у књижевности: романтични или „идеални” метод (подражавање бољих људи него што смо ми), реалистични метод (приказивање људи као што смо ми) и натуралистички метод (приказивање људи горих него што смо ми). Антички уметници, може се рећи, држе се углавном реалистичког приказивања стварности, чак и онда кад подражавају боље или горе људе од обичних.

дотова могла дати у стиховима, па би она исто тако била историја у стиховима, као и у прози — него се разликују по томе што један говори о ономе што се истински догодило, а други о ономе што се могло догодити. Зато и јесте песништво више филозофска и озбиљнија ствар него ли историографија, јер песништво приказује више оно што је опште, а историографија оно што је појединачно” (исто, гл. 9)¹⁰).

То што Аристотел каже поводом стварања историчара и песника може се, исто тако, применити и на начин приказивања стварности код Еурипида, с једне стране, и Софокла, с друге стране. Еурипид верније слика стварност, као да му је стало до тога да износи оно што се одиста догађа; а Софокле и њему слични уметници улепшавају стварност и људе, они као да сликају оно што се ређе догађа пред нашим очима, али што би се ипак могло догодити.

Реализам код Грка и Римљана у античко доба није се никад сводио на просто и механичко копирање природе и стварности. Он је тачно одражавао Аристотелову поставку да је уметност стваралачко подражавање природе и живота. Стога не би било на одмет задржати се на њој и другим поставкама које су с њом у вези.

Аристотел чак изрично каже да узор (уметничко дело) треба да превазилази стварност по којој је рађен (25. гл.): „Мада је немогуће да у ствари има онаких људи како их је сликао Зеуксид, ипак се може одговорити да је боље њих тако приказивати, јер узор треба да превазилази стварност”. Он истиче да песници и уметници, подражавајући односно приказујући природу, њу улепшавају, тј. чине је идеалнијом (гл. 15): „Како је трагедија подражавање људи који су бољи него што смо ми просечни, потребно је угледати се на добре сликаре портрета. И они наине, мада уносе у слику индивидуалне црте и на тај начин постижу сличност, ипак улепшавају оно лице које цртају. Тако и песник, кад подражава љутите људе или лакоумне, или друге такве карактере, треба да их приказује као људе с таквим особинама а опет као племените”.

Аристотел такође истиче потребу да песник што јаче и што боље подражава стварност, а то значи да он мора имати и дара за то (гл. 17): „Песник — вели он — треба да одређује држање и покрете својих лица колико је то могуће. Јер од природе највише верујемо оним песницима који се снагом свога сопственог уживљавања могу пренети у осећања која приказују, а најистинитије приказаће махнитост махнит човек и гнев гневни. Зато је песништво за онога ко је веома обдарен или за онога

¹⁰) Из ових Аристотелових речи видимо да је он, с једне стране, сматрао да уметност по свом начину и снази приказивања стоји чак и изнад науке. С друге стране видимо да он много инсистира на веродостојности у приказивању стварности, тј. да песник и уметник приказују не толико оно што се дешава колико оно што се може десити. То се види и из једног места у 25. гл.: „Са гледишта уметности више важи оно што је вероватно а немогуће него ли оно што је могуће а невероватно”. И у 24. глави. „Више треба узимати оно што није могуће, али је вероватно, него ли оно што је могуће, али је невероватно”. У 25 гл. он се осврће на приговор што се приказују неистинити догађаји и брани то тиме што је могуће да се они догађају и што се верује у њих: „Ако, даље, неко замера да приказивање није истинито, онда ту замерку треба побијати одговором: али можда треба да буде тако. . . , може се одговорити да људи тако мисле. Такве, су, на пример, приче о боговима”.

ко је страсно темпераментан; они први умеју лако да се пренесу у сва могућа стања и односе, а ови други лако прелазе у екстазу”.

Аристотел подвлачи да је поезија и уметност стваралаштво у већој мери него што су то сама природа и стварност (гл. 4); по њему је подражавање урођено човеку; „он се од осталих створења разликује по томе што највише нагиње подражавању и што прва своја сазнања стиче подражавањем”; „сви осећају задовољство кад посматрају творевине подражавања”; он наглашава да „има ствари које нерадо гледамо у њиховој природној стварности, али, кад су нарочито брижљиво насликане, онда их са задовољством посматрамо, на пример: облике најодвратнијих животиња и мртваца” и да „стицање сазнања прави веома велико задовољство не само филозофима него и осталим људима, али ови учествују у томе задовољству само у незнатној мери”.

Аристотел се у *Поетици* више пута осврће и на типично. Он на више места говори о карактерима¹¹). „Карактером (зовем) оно по чему лицима приписујемо овакве или онакве особине” (6. гл.). Он напомиње (15. гл.) да карактери у трагедији треба да буду прилични, слични и доследни, разликујући при томе ниже карактере (5. гл.): „Комедија је подражавање нижих карактера, али не у пуном обиму онога што је рђаво, него онога што је ружно, а смешно је само део тога”. Насупрот нижим карактерима помиње племените карактере наводећи при томе да код људи има разних карактера (гл. 15): „Што се тиче карактера, постоје четири ствари на које песник треба да обраћа пажњу. Прва и најважнија ствар је да карактери буду племенити. Карактер ће имати лице ако му. . . говор или начин делања буде откривао неку вољу, а племенити карактер онда ако му буде откривао племениту вољу. Карактера има у свакој врсти људи, јер и жена може бити племенита, а исто тако и роб”. У истој глави, мало ниже, у тексту који сам мало пре навео Аристотел помиње тип срдитог човека и лакоумног човека. Он узгред наводи (24. гл.) да код Хомера „ниједна фигура није без карактера, него свака има одређен карактер”. Крајем 24. главе он помиње „цртање карактера”, а у 6. глави каже: „Полигнот је био одличан сликар карактера, а сликање Зеуксидово нема никаквих карактера”.

Према томе може се закључити да је у античко доба типско било разрађено у значајној мери, што се види не само по Аристотеловом излагању него и по Платоновим *Дефиницијама*, које претходе Аристотеловом стваралаштву, и по чувеној збирци Аристотеловог ученика Теофраста *Карактери* (Типови), која је настала око 319. г. пре н. е.

Антички реализам у своје смеру ка идеализацији људских ликова није ишао тако далеко да би губио карактер конкретности и западао у апстракције. Он није тражио никакве условности за свој начин изражавања. Отуда су нам уметничка дела старе Грчке и Рима лако разумљива и поред великог временског размака који нас дели од њих и великог удела митологије у њима. Код Грка је такорећи сва уметност била реалистична, али у разним нијансама и под извесним оградама тога појма. Код њих није било покрета у уметности сасвим опречних реализму.

¹¹) У античко доба типови су називани карактерима.

Карактеристична је, међутим, чињеница да даровити писци и уопште ствараоци не беже од реализма као метода стваралаштва, него то чине обично слабији аутори. Због тога би се могло рећи да писци и уметници без талента или с мало талента махом траже неки нови израз и стил не зато што их томе вуче стваралачки нагон, него да би тиме лакше сакрили своју скромну садржину, да би прикрили своју безначајност иза префињене и често вештачке форме. Наравно, овим не мислим рећи да аутори који траже нове форме и нове изразе не могу имати талента и да не могу стварати дела од вредности.

Писати слично талентованим писцима, истинским уметницима, није лака ствар. Уметник мора имати нешто суштински своје да каже. Истина, неко може приметити да је баш форма оно што доноси нешто ново. Али форма и формална својства могу се и научити. Они, дакле, нису доказ о даровитости и таленту. Форма без плодне садржине је опсена и лаж. Треба још више водити рачуна о томе *шта* се него ли о томе *како* се нешто уметнички уобликује.

Сва ова питања која се тичу реализма и других метода нису, природно, могла бити разрађена до танчина ни у теорији. Теорија књижевности је врло деликатна наука, која мора бити сасвим еластична. Узмимо за пример само питање књижевних врста или питање књижевних праваца, где је веома тешко постављати оштре међе. Сем тога теоретичари књижевности и уметности понекад ствари приказују доста шематски.

Ту се може понешто замерити и поменутом Тимофејеву. Он, на пример, јако подвлачи разлике између романтизма и реализма, као и између античког и критичког реализма. Да ли је одиста антички, тзв. митолошки реализам битно различан од модерног реализма? Ја не бих рекао.

Тимофејев замера Хомеру што његов опис олује, „иако је реалан као одраз стварности, истовремено ни издалека није реалистичан, јер је у њему олуја приказана као мешање више силе у људски живот” (в. стр. 328. његове *Теорије књижевности*, Београд, 1950). Но да ли ствари стоје баш тако?

Хомер додуше често приказује богове и више силе, али ти његови богови и те натприродне силе и појаве исувише људски делују, исувише имају црте стварнога, па чак и модернога — ако хоћете — живота. Узмимо ради илустрације овог излагања лик богиње Хере. Како је код њега приказана Хера?

Ту није важно то што се она креће невидљиво и што је вечито млада, него је код ње битно то што она има опште људске особине какве и данас људи имају. Уметничка вредност њеног лика је у томе што је он приказан сасвим реалистично. По својој природи Хера изгледа доста слична савременој жени, бар каква је она у капиталистичком друштву. Таквом њу приказује њено свађање с мужем Зевсом, свемогућим господарем богова и људи. Затим она сцена у XIV певању *Илијаде* (стих 159—187) кад се она дражесно оденула и украсила како би својим дражима занела мужа, преварила га и тиме помогла Ахајцима, које су пригњечили Тројанци. Зар она није овде насликана као жена новог доба у делима критичког реализма?

Кад говоримо о Хомеру, ја не губим из вида чињеницу да он не спада у оне античке уметнике који су добар пример за реализам. Он није добар представник античког реализма, као што то нису ни други епски песници, нити већина лиричара (сем јамбографа), нити песници трагедија (осим Еурипида). Све су то представници тзв. високе, узвишене поезије. Антички реализам изражен је више у делима тзв. ниске поезије, као што је јамбографија, пародија, комедија, сатира, новела, роман.

Не могу се потпуно сложити ни с Тимофејевим тврђењем (в. исту страну истога дела) да уметност примитивнога човека¹²⁾ и античка уметност нису реалистичне. Оне то јесу, само у мањој мери него дела модерног реализма. Тимофејев, по мом мишљењу, вештачки одваја појмове реално и реалистично, односно он их произвољно представља поводом Хомера и античке уметности.

А шта је битна карактеристика реализма? Обратимо се за то признатим ауторитетима. Ф. Енгелс у писму Маргарети Харкнес (в. Маркс—Енгелс, *О књижевности и уметности*, Београд, Култура, 1946, стр. 56): „Реализам осим тачности детаља претпоставља верно давање типичних карактера у типичним условима”. Максим Горки вели (в. стр. 51. његове поменуте књиге): „Реализмом се назива истинито, неулепшано приказивање људи и услова њиховог живота”¹³⁾.

А зар ово не важи исто тако и за антички, митолошки реализам? Зар ово не значи да Менандар, Теокрит, антички роман и римски реализам из I века н. е. развијају стваралачки даље књижевност?

Скојље

Богдан СТЕВАНОВИЋ

Bogdan Stevanović

QUELQUES REMARQUES CONCERNANT LE RÉALISME D'AUTREFOIS ET D'AUJOURD'HUI

(RÉSUMÉ)

Dans son article l'auteur souligne le fait que le réalisme est une tendance dominante autant dans la littérature que dans les arts. Il en existe des exemples déjà dans l'art du paléolithique; le réalisme prédomine aussi dans la littérature et les arts de l'antiquité, de la renaissance, du classicisme et du réalisme critique.

¹²⁾ Поготову ако се ту мисли на уметност ловаца, коју познајемо по пећинама из Француске и Шпаније.

¹³⁾ Слично овоме изражава се и Владо Мађарић (*Ошунђени и изгубљени*, Савременик, 1956, VII—VIII, стр. 120, прим).: „Суштина реализма и уметности уопште (је у томе) да открива дубоко доживљене уметничке истине о човеку”. А у горепоменутом чланку *Фрагменти о кришкама реализма* (стр. 327) он каже: „Реализам је такођер један нови стваралачки метод у умјетности, који се стално развија и усавршава, да би, проживљавајући досад многе кризе кроз историју, увијек негдје на неком вишем ступњу свога развитка поново показао своју животну способност, афирмиравши се остваривањем нових умјетничких квалитета и достигнућа”.

Cela est valable tant pour la littérature que pour les autres arts (la peinture, la sculpture etc.). Par leur valeur durable, les oeuvres d'art réaliste survivent souvent à leurs créateurs.

Plus loin l'auteur traite le rapport entre le romantisme et le réalisme et affirme que le romantisme n'est pas une école complètement contraire à celle du réalisme. Puis il démontre quelques traits du réalisme grec et celui des anciens Romains. Il y distingue des phénomènes du réalisme intérieur, d'une part, et ceux du réalisme extérieur, d'autre part. Il constate, en outre, que le réalisme dit antique existe non seulement dans la littérature ancienne classique mais aussi dans la littérature ancienne postclassique.

D'après les mots connus d'Aristote sur Sophocle et Euripide, l'auteur distingue deux variantes du réalisme ancien. La première idéalise et embellit la réalité dans quelque mesure. La deuxième est plus proche de la réalité même. Tout de même ce ne sont que des variantes d'une même méthode de création, qui se basent à l'imitation créatrice de la nature et de la vie.

L'auteur parle des talents des auteurs dans l'art. Il critique l'école moderniste comme inférieure à l'école réaliste et souligne quelques défauts de ses représentants.

Enfin l'auteur de l'article traite les diversités entre le réalisme antique et le réalisme moderne. En citant quelques exemples dans Homère, il affirme que ces diversités ne sont pas si grandes ni essentielles et que le réalisme dans l'antiquité se présente encore plus dans la poésie ainsi nommée basse que dans la poésie sublime.